

دانشگاه تهران
دانشکده معارف و اندیشه اسلامی

پایان نامه برای دریافت درجه دکتری
در رشته مدرسی معارف اسلامی گرایش اخلاق اسلامی

اصول اخلاقی فضای مجازی
براساس قرآن و احادیث اهل بیت (ع)

نگارنده:

حمیده بهروزمقدم

استاد راهنما:

دکتر ابراهیم کلانتری

استاد مشاور:

دکتر علی عسگری

خرداد ماه ۱۳۹۸

چکیده

در سالهای اخیر پیشرفت پرشتاب تکنولوژی و رسوخ آن در همه جنبه های زندگی و تاثیر ناگزیر آنها در ذهن و عقاید بشر، چالشی جدی برای جوامع دینی در نحوه برخورد با این فناوریها و روش صحیح استفاده از آنها ایجاد کرده است. از جمله این فناوریها، دنیایی است که بر پایه ی شبکه ها، رایانه ها و اطلاعات موجود و در گردش آنها، موسوم به «فضای مجازی»، ایجاد شده است.

با توجه به اینکه فضای مجازی ضمن تشابه به دنیای واقعی، ویژگیهای خاص خود را دارا می باشد، موضوع این طرح، اصول اخلاقی فضای مجازی براساس قرآن و احادیث اهل بیت (ع) است و تلاش شده است که اصول کلی اخلاقی که ناظر بر خصوصیات و ویژگی های فضای مجازی و تعاملات موجود در این حیطه می باشد، احصا و مستندات آنها بر اساس آیات قرآن و سخنان اهل بیت(ع) به عنوان اصلی ترین منابع تعالیم اسلامی، تبیین گردد. براساس یافته های تحقیق، اصول اخلاقی فضای مجازی را می توان به دو گروه اصول پایه و اصول وابسته تقسیم نمود. اصول پایه اخلاقی فضای مجازی، مشتمل بر ۴ اصل بدین شرح است: اصل نفی ضرر فردی و اجتماعی، اصل تعاون بر نیکی و خیر، اصل ممنوعیت ترویج فساد و فحشاء و اصل ممنوعیت نقض حریم خصوصی. اصول اخلاقی وابسته در فضای مجازی نیز مشتمل بر این ۴ اصل می باشد: اصل احترام به حقوق دیگران، اصل احترام گذاری به کرامت هم نوعان، اصل صداقت و اصل ممنوعیت تجسس.

کلمات کلیدی

اصول اخلاقی، فضای مجازی، اخلاق در فضای مجازی، اخلاق در قرآن و اخلاق در روایات معصومین(ع)

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
1	چکیده
2	مقدمه
فصل اول کلیات پژوهش	
5	۱-۱- بیان مسئله پژوهش
6	۱-۲- ضرورت و اهمیت تحقیق
۹	۱-۳- اهداف تحقیق
۹	۱-۴- سوالات و فرضیات
۱۰	۱-۵- پیشینه تحقیق
۱۱	۱-۵-۱- کتب تدوین شده
۱۲	۱-۵-۲- مقالات منتشر شده
۱۵	۱-۵-۳- پایان نامه های ارائه شده
۱۶	۱-۶- نوآوری تحقیق
17	۱-۷- مفاهیم پژوهش
17	۱-۷-۱- مفهوم اخلاق
۱۸	۱-۷-۲- اصل اخلاقی
۲۰	۱-۷-۳- فضای مجازی
۲۳	۱-۷-۴- واژه های مرتبط
۲۶	۱-۸- روش تحقیق
۲۷	۱-۹- محدودیت های تحقیق

۱۰-۱- مروری بر فصول تحقیق ۲۷

فصل دوم: مبانی استفاده از فضای مجازی

۱-۲- ملاحظات اخلاقی حاکم بر استفاده فضای مجازی ۳۰

۲-۲- ملاحظات قانونی حاکم بر استفاده از فضای مجازی ۴۲

۳-۲- استخراج اصول اخلاقی حاکم بر فضای مجازی ۵۵

فصل سوم آموزه های دینی ناظر بر استفاده از فضای مجازی

۱-۳- جایگاه اخلاق در آموزه های دینی ۶۰

۳-۱-۱- جایگاه اخلاق در قرآن کریم ۶۰

۳-۱-۲- جایگاه اخلاق در سنت معصومین ۶۳

۳-۲- تبیین زیرساختی اصول اخلاقی حاکم بر فضای مجازی ۶۴

۳-۲-۱- اصول پایه ۶۴

اصل اول: نفی ضرر به خود و دیگران ۶۵

یک: نفی ضرر در قرآن کریم ۶۵

دو: نفی ضرر در روایات ۶۶

سه: چیستی نفی ضرر ۶۷

چهار: ضرورت نفی ضرر ۶۷

پنج: گونه های نفی ضرر ۶۸

شش: نفی ضرر و محدودیت ها ۶۸

هفت: کاربرست نفی ضرر در فضای مجازی ۶۸

- کاربرست های ایجابی نفی ضرر در فضای مجازی ۶۸

- کاربرست های سلبی نفی ضرر در فضای مجازی ۶۹

اصل دوم: تعاون بر نیکی و خیر..... ۶۹

یک: تعاون بر نیکی و خیر در قرآن کریم ۶۹

دو: تعاون بر نیکی و خیر در روایات ۷۲

سه: چیستی تعاون بر نیکی و خیر..... ۷۴

چهار: ضرورت تعاون بر نیکی و خیر..... ۷۶

پنج: گونه های تعاون بر نیکی و خیر..... ۷۷

شش: تعاون بر نیکی و خیر و محدودیت ها..... ۷۷

هفت: کاربرست تعاون بر نیکی و خیر در فضای مجازی..... ۷۸

- کاربرست های ایجابی تعاون بر نیکی و خیر در فضای مجازی..... ۷۸

- کاربرست های سلبی تعاون بر نیکی و خیر در فضای مجازی..... ۷۹

اصل سوم: اصل ممنوعیت ترویج فساد و فحشاء..... ۸۰

یک: ممنوعیت ترویج فساد و فحشاء در قرآن کریم ۸۰

دو: ممنوعیت ترویج فساد و فحشاء در روایات ۸۳

سه: چیستی ترویج فساد و فحشاء..... ۸۷

چهار: ضرورت ممنوعیت ترویج فساد و فحشاء..... ۹۰

پنج: گونه های فساد و فحشاء..... ۹۲

شش: ممنوعیت ترویج فساد و فحشاء و محدودیت ها..... ۹۲

هفت: کاربرست ممنوعیت ترویج فساد و فحشاء در فضای مجازی..... ۹۳

- کاربرست های ایجابی ممنوعیت ترویج فساد و فحشاء در فضای مجازی..... ۹۳

- کاربرست های سلبی ممنوعیت ترویج فساد و فحشاء در فضای مجازی..... ۹۳

اصل چهارم: ممنوعیت نقض حریم خصوصی..... ۹۶

یک: حریم خصوصی در قرآن کریم ۹۶

۹۸.....	دو: حریم خصوصی در روایات
۱۰۰.....	سه: چیستی حریم خصوصی
۱۰۱.....	چهار: ضرورت ممنوعیت نقض حریم خصوصی
۱۰۶.....	پنج: گونه های حریم خصوصی
۱۰۶.....	شش: ممنوعیت نقض حریم خصوصی و محدودیت ها
۱۰۷.....	هفت: کاربرست ممنوعیت نقض حریم خصوصی در فضای مجازی
۱۰۷.....	- کاربرست های ایجابی ممنوعیت نقض حریم خصوصی در فضای مجازی
۱۰۸.....	- کاربرست های سلبی ممنوعیت نقض حریم خصوصی در فضای مجازی
	۲-۲-۳- اصول وابسته
۱۱.....	
	•
۱۱۰.....	احترام به حقوق دیگران
۱۱۰.....	یک: احترام به حقوق دیگران در قرآن کریم
۱۱۱.....	دو: احترام به حقوق دیگران در روایات
۱۱۳.....	سه: چیستی احترام
۱۱۴.....	چهار: ضرورت احترام به حقوق دیگران
۱۱۴.....	پنج: گونه های احترام به حقوق دیگران
۱۱۵.....	شش: احترام به حقوق دیگران و محدودیت ها
۱۱۵.....	هفت: کاربرست احترام به حقوق دیگران در فضای مجازی
۱۱۵.....	- کاربرست های ایجابی احترام به حقوق دیگران در فضای مجازی
۱۲۲.....	- کاربرست های سلبی احترام به حقوق دیگران در فضای مجازی
۱۲۳.....	اصل احترام گذاری به کرامت هم نوعان
۱۲۳.....	یک: کرامت در قرآن کریم

۱۲۶.....	دو: کرامت در روایات
۱۲۷.....	سه: چیستی کرامت
۱۲۸.....	چهار: ضرورت کرامت
۱۲۹.....	پنج: گونه های کرامت
۱۴۵.....	شش: کرامت و محدودیت ها
۱۴۵.....	هفت: کاربرست کرامت در فضای مجازی
۱۴۵.....	- کاربرست های ایجابی کرامت در فضای مجازی
۱۴۸.....	- کاربرست های سلبی کرامت در فضای مجازی
۱۴۹.....	اصل صداقت
۱۴۹.....	یک: صداقت در قرآن کریم
۱۵۱.....	دو: صداقت در روایات
۱۵۹.....	سه: چیستی صداقت
۱۶۰.....	چهار: ضرورت صداقت
۱۶۲.....	پنج: گونه های صداقت
۱۶۳.....	شش: صداقت و محدودیت ها
۱۶۴.....	هفت: کاربرست صداقت در فضای مجازی
۱۶۴.....	- کاربرست های ایجابی صداقت در فضای مجازی
۱۶۴.....	- کاربرست های سلبی صداقت در فضای مجازی
۱۷۱.....	اصل ممنوعیت تجسس
۱۷۱.....	یک: تجسس در قرآن کریم
۱۷۲.....	دو: تجسس در روایات
۱۷۳.....	سه: چیستی تجسس

چهار: ضرورت ممنوعیت تجسس..... ۱۷۳

پنج: گونه های ۱۷۴

شش: ممنوعیت تجسس و محدودیت ها ۱۷۵

هفت: کاربست ممنوعیت تجسس در فضای مجازی ۱۷۶

- کاربست های ایجابی ممنوعیت تجسس در فضای مجازی ۱۷۶

- کاربست های سلبی ممنوعیت تجسس در فضای مجازی ۱۷۶

فصل چهارم نتایج تحقیق

۱-۴- یافته ها ۱۷۸

۲-۴- پیشنهادات..... ۱۸۶

فهرست منابع..... ۱۹۱

مقدمه

در طول تاریخ بشر ادیان الهی همواره درصدد ارائه راهکارهای زندگی درست و هدایت انسان در انتخاب صحیح روش و راه زندگی بوده اند. اسلام به عنوان کامل ترین و غنی ترین دین در این راستا پیشرو بوده است. علمای اسلام همواره با تکیه بر منابع دینی، سعی بر هدایت صحیح پیروان، در بهره برداری صحیح از نعمت های خدادادی و دستاوردهای بشری داشته اند.

در سالهای اخیر پیشرفت پرشتاب تکنولوژی و رسوخ آن در همه جنبه های زندگی و تاثیر ناگزیر آنها در ذهن و عقاید بشر، چالشی جدی برای جوامع دینی در نحوه برخورد با این فناوری ها و روش صحیح استفاده از آنها ایجاد کرده است. از جمله این فناوری ها، دنیایی است که بر پایه ی شبکه ها، رایانه ها و اطلاعات موجود و در گردش آنها، موسوم به «فضای مجازی»، ایجاد شده است.

رسوخ روزافزون این فناوری در زندگی بشری به حدی است که امروزه زندگی بدون بهره مندی از امکانات و تجهیزات مرتبط با فضای مجازی، همانند زندگی غارنشینی در مقابل زندگی اجتماعی تصور می شود.

این فضا سهم قابل توجهی در تعاملات بشری داشته و به عنوان مهم ترین و بسیط ترین بستر ارتباطی حال حاضر بشری، زمینه ارتباطات، اطلاع رسانی، کسب و کار، فعالیت های اجتماعی و دیگر مقوله های زندگی جمعی را فراهم نموده است.

همانگونه که استفاده از فناوری های بشری همانند خودرو، هواپیما و ... پس از همه گیر شدن نیاز مند قوانین و چارچوبهایی شده است، این عرصه نیز نیازمند تبیین اصول و قواعدی جهت پیشگیری از موارد سوئی که در آن می توان متصور بود، می باشد. یکی از مهمترین جنبه های اصول حاکم بر این فضا، اصول اخلاقی استفاده کاربران از آن می باشد. با توجه به ویژگیهای این فضا، از جمله سرعت انتشار و دسترسی به اطلاعات، نبود محدودیت های زمانی و مکانی، امکان حضور با هویت های مختلف و یا مخفی نمودن هویت، نقش اخلاق در این فضا را پر رنگ تر نموده است.

بشر امروز در شرایط سنی مختلف از کودکی تا کهن سالی با این فضا در گیر بوده و سعی در بهره برداری از امکانات آن را دارد. در این میان کاربر خواسته یا ناخواسته درگیر مواردی می شود که در دنیای واقعی به سهولت در دسترس نیست. از جمله ارتباط با افراد مختلف با عقاید، روحیات، فرهنگ ها و سنین مختلف در هرجای جهان و یا مطالب و تصاویر نامتعارف که گاهی علی رغم خواسته کاربر، نمایش داده می شود.

این شرایط، فضای مجازی را تبدیل به آشفته بازاری نموده است که با اندک تعلل یا سهل انگاری، ممکن است سرمایه های انسان را به تاراج ببرد. این سرمایه ها ممکن است مالی، جانی یا حتی اعتقادی و مذهبی باشد. بهره برداری صحیح از این فناوری در راستای زندگی بهتر و تعالی بشری از دغدغه های انسان های صاحب اندیشه و هدفمند می باشد.

اینجاست که جنبه کاربردی اخلاق در این فضا هویدا می شود. هر چه کاربران به اصول اخلاقی پایبندتر باشند، نابسامانی ها و معضلات اخلاقی در این فضا کاسته خواهد شد. هرچند قوانین بازدارنده و امکاناتی چون فیلتر کردن مطالب نامطلوب می تواند در بهبود فضا موثر باشد، لیکن نیروی بازدارنده درونی که از وجدان و اعتقادات فرد نشأت می گیرد، می تواند به عنوان عاملی بسیار قوی در مقابله با ارتکاب فرد به خطاها و موارد سوء باشد. بنابراین پرورش اخلاقی و نهادینه کردن اخلاق در کاربران فضای مجازی، نقش تعیین کننده ای در کاهش سوء استفاده ها و جرائم در این فضا خواهد داشت.

برای مقوله اخلاق در فضای مجازی، همانند فضای واقعی، می توان اصول و منشورهایی را ایجاد نمود که هم اکنون نیز نمونه هایی در سطح بین المللی و داخلی وجود دارد. این تحقیق می کوشد این اصول را بر پایه مبانی دینی و مذهبی تبیین نماید. تاکید می گردد که علم به این اصول به تنهایی نمی تواند اثر موثری داشته باشد، بلکه اعتقاد به آنها و نهادینه شدن آنها در رفتار کاربران است که می تواند تاثیر شگرفی در اصلاح تعاملات در این فضا برجا بگذارد.